

халаты «Бирақ елеўреген алыс-алысқа, Суўындай шаншылып турыппан бүгин» деген қатарларда айқын сәўленген.

О, Сибир дәрьясы, айтайын несин,
Әмиўдиң дебдиўин аңлап көр бүгин.
Анаў шалқар-шалқар суўдың хәммесин,
Хәм жасыл тоғайды маған бер бүгин [5:72].

Лирикалық қахарман Әмиўдәрьяны айдынында ушан кеме, корабльлер жүзген, океан менен тутасып атырған Сибир дәрьясы менен салыстыра отырып, өз дәрьясының бүгинги келбетинен гүйзеліске түседі. Өзинің қәўетерли кеширмелерин Обь дәрьясына сырласыў усылында береді. Бул қосықта шайыр үлкемизге экологиялық апатшылық қәўип салып атырғанынан тәшўишке түсип, өз оқыўшыларына қозғаў салып атырғандай сезиледі.

У.Хожаназаровтың шайыршылық психологиясының баслы қәсийетлериниң бири бул – өзін қоршаған дүньяның, хәр бир нәрсениң сырларын билиўге қызығыўшылық, дүнья, пүткил әлем кубылысларын терең ойшанлық пенен гүзетиўи хәм бахалаўы болып есапланады.

Шайырдың «Өмирбаян» қосығында лирикалық қахарманның көзқарасларының қәлипесий барысы сәўленген. Ол әтираптағы барлық кубылысларға саналы қатнас жасайды, ой-санасынан өткереді. Қосықта лирикалық қахарманның қәлеўи, ишки туйғылары, ой-пикирлери қоршаған шынлық пенен қандай да қарама-қарсылыққа ушырап, үйлеспей атырған сыяқлы. Сонлықтан ол өзін «ерте писип, жаз ортада жыйналған егинге» уқсатады. Егин дурыслы тәрбия берилмесе, яки ықлым шараяты менен мас түспесе жетерли раўажланбай ўақтынан бурын писиўи мүмкин. Лирикалық қахарман руўхый дүньясы менен оның қоршаған орталықтың қарым-қатнасын бериўде шайыр усылайынша жаңаша поэтикалық сөз бирикпелерин, ой-пикирлерин пайда етеді.

Жуўмақлап айтқанда, У.Хожаназаров өзиниң жанрлық изленислери менен қарақалпақ поэзиясында лирикалық жанрлардың раўажланыўына, образлар дүньясының жаңаша сыпаттағы терең ойшыл лирикалық қахарман образы менен толысыўына, өмир кубылысларының мазмунын философиялық түсиндириўге салмақлы үлес қосты.

Әдебиятлар

1. Ахметов С. Қарақалпақ совет поэзиясы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988; Худайбергенов К. Лирика хәм өмир. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1972; Мәмбетниязов Т. Поэзия ҳаққында ойлар. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1985; Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыў тарийхы. –Нөкис: «Билим», 2004; Оразымбетов Қ. Хәзирги дәўирдеги қарақалпақ лирикасында көркемлик излениўшилиқ. –Нөкис: «Билим», 1992; усы автор Хәзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы хәм типологиясы. –Нөкис: «Билим», 2004.
2. Ахметов С. Қарақалпақ совет поэзиясы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988.
3. Хожаназаров У. Кеўил туйғылары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1970.
4. Хожаназаров У. Жылларым мениң. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1976.
5. Хожаназаров У. Кеўил қусым. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2010.

РЕЗЮМЕ. Мақолада шоир У.Хожаназаровнинг ҳозирги қарақалпақ шеърлятида тутган ўрни ўрганилади. Шоир лирикасининг жанр хусусиятлари таҳлил қилинади. Мухаббат лирикасининг жанр хусусиятлари ўрганилади. Фалсафий-медитатив лирикадаги бадий изланишлар кўриб чиқилади. Шоирнинг публицистик лирикасидаги бадий ҳодисалари таҳлил қилинади.

РЕЗЮМЕ. В статье изучается роль поэта У.Хожаназарова в современной каракалпакской поэзии. Анализируются жанровые особенности лирики поэта. Исследуются жанровые характеристики любовной лирики. Рассмотрены художественные исследования в философско-медитативной лирике. Анализованы художественные явления поэта в публицистической лирике.

SUMMARY. The article studies the role of poet U. Khozhanazarov in modern Karakalpak poetry. Genre features of the poet's lyrics are analyzed. Genre characteristics of love lyrics are studied. Artistic studies in philosophical-meditative lyrics are considered. The poet's artistic appearances in publicistic lyrics are analyzed.

КЕҢЕСБАЙ РАХМАНОВ ПОЭЗИЯСЫНДА ЭПИФОРАЛАРДЫҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҢ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Г.П.Кудайбергенова – таяныш докторант

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: бадий такрор, эпифора, бадийлик, тасвирийлик, мантикий таъсирчанлик, қўшимча маъно, эмоционал куч, стилистик вазифа, сўз таъсири.

Ключевые слова: художественный повтор, эпифора, образность, логическая выразительность, дополнительный смысл, эмоциональная сила, стилистическое значение, игра слов.

Key words: artistic repetition, epiphora, imagery, logical expressiveness, additional meaning, emotional power, stylistic significance, wordplay.

Тил илиминде инсанның ишки сезимлерин, тәсир-шендигин сүўретлеў ушын бир неше көркем сүўретлеў куралларынан пайдаланады. Солардың бири көркем тәкирар болып, ол сөздің мәнисин күшейттириў, интенсивлик хәм эмоционаллықты асырыў ушын хызмет етеди. Эпифора – көркем тәкирардың бир түри. «Эпифора (грек. ері – соңғы, акырғы, phoros – алып

барыўшы) сөзлеринен алынған болып, гәптиң соңында бирдей сөзлер ямаса сөз дизбеклериниң тәкирарланыўынан дүзилген стилистикалық фигура» [11:96]. «Эпифора, деп жазады Ж.Лапасов өзиниң мийнетинде, - тәкирардың бир түри болып, сөзлердиң тамамланыўы деп те аталады» [9:51]. Демек, «Эпифора – көркем тил куралларынан бири болған тәкирар көринислеринен

бири, поэзиялық шығармаларда сөзлер ямаса қатарлар ақырында айрым дауыссыз сөздердің тәжірибелініп келиуі», - десек, А.Хайдаров эпифораны фоностилистикалық құралдардан бири сыпатында анализлеген [10:11].

Эпифора – қосық қатарларының ақырында келген сөз, сөз дизбеклерінің интонациясы ямаса тәжірибелініп тийкарында стилік бояу пайда ететугын тәжірибелініп түрі. Эпифора тұрақлы системалы тәжірибелініп болып, қатарда қолланылуы орнына гөре анафораға қарама-қарсы термин. Себеби анафора қатар басындағы сөз ямаса сөз дизбеклері тәжірибелініп болса, эпифора – қатар ақырындағы тил бирлиги тәжірибелініп. Сондай-ақ, анафорада қатарлар басында интонацияның көтерілиуі ушырасса, ал, эпифорада қатарлар ақырына пәт бериледи яки интонацияның көтерілиуі пайда болады. Нәтижеде эпифорада қатар ақырына келип интонацияның көтерілиуі жүзеге шығып, логикалық пәт те сол тәжірибелініп бирлікке түседі.

Эпифора көркем тәжірибелініп басқа түрлері сыяқлы хәзіргі қарақалпақ поэзиясында да кең қолланбақта. Буны биз шайыр К.Рахманов дәретіушилигинде де өнімлі екенлігін айқын көріуимізге болады. Шайыр поэзиясында эпифораның хәр түрлі формаларын ушыратамыз. Олар хәр қыйлы стилік мәні атқарып, қосық қатарларының өзине тән көркемлігін тәміинлеген. Шайырдың «Улыма» қосығында:

Бул дүньяға келмек - **жалғыз**,
Туұылмақ хәм өлмек – **жалғыз**.

Из бетінде атың қалсын:

Болып еди ер деп **жалғыз!** (1.121).

Келтирилген қосық қатарларының соңында *жалғыз* сөзі үш рет қайталанып келип эпифораны пайда еткен. Шайырдың поэзиясына итибар беріп қарасақ, эпифора тәжірибелініп жүдә өнімлі қубылыс сыпатында көзге түседі. Әсіресе шайырдың «Сениң ушын», «Туұған жер», «Адамлар», «Ғаррылық келер», «Арнау», «Ядыма түсер», «Сағынаман», «Саған асығаман нәзілім дилбар», «Қыялы мұхаббат балладасы», «Сен сезбеген сырлар көп» хәм т.б. да қосықларында мәнілік хәм стилік жақтан байланысқан бирқанша эпифоралар бар:

Сен сезбеген сырлар **көп**,
Мен жазбаған жырлар **көп**,
Тартылмаған сымлар **көп**,
Из түспеген қырлар **көп**.

Биз бармаған ауыл **көп**,
Таныспаған бауыр **көп**,
Алдымызда дауыл **көп**,
Көтермеген ауыр **көп** (5.230).

Келтирилген қосық қатарларында *көп* рәуиш сөзінің тәжірибелініп келиуі арқалы шайырдың ишки эмоционаллық сезімлері ашып бериледи хәм көркем тәсіршендікті асырады.

Хәқыйқатында да, К.Рахманов басқа тәжірибелініп түрлеріне салыстырғанда эпифорадан кең хәм орынлы пайдалана алған. Эпифорада, тийкарынан, сөз тәжірибелініп нады, сондай-ақ, сөз дизбеклері формасында тәжірибелініп келиуі де ушырасады. Бул шайырдың жеке стили хәм өнімлі қолланылған қубылыс. Шайыр сөзлерді эпифора ұазыйпасында пайдаланар екен, көбірек атлық хәм феил сөз шақапларынан пайдаланған. Ал, рәуиш, алмасық хәм келбетлік сөз шақабы көркем тәжірибелініп

жасауда басқа сөз шақабына салыстырғанда өнімсізлеу ушырасады:

Биз оларды төмендегіше топарларға бөліп анализледік:

а) Атлық мәнісиндегі эпифоралар:
Ес билгелі жубанышым – **адамлар**,
Ес билгелі қуанышым – **адамлар**.
Ес билгелі жолдас болды **адамлар**,
Бас жүгіме қолдас болды **адамлар**.
Мен өлермен...өлмейді бул **адамлар**,
Өлмегеним – өлмесе бул **адамлар** (1.110).

Бул дүнья ашқа-аш, тоққа тоқ **дүнья**,
Биреуге – гүл, биреулерге оқ **дүнья**,
Кешегі көргенің бүгін жоқ **дүнья**,
Хәсірет жолына тосық болмады (5.283).

Атлық мәнісиндегі эпифоралар шайыр дәретіушилигинде басқа сөз шақапларына салыстырғанда тилимизде көп қолланылатугын болғанлықтан өнімлі пайдаланылған. Шайырдың жоқарыдағы атлық қатарларында да *адамлар* хәм *дүнья* атлық сөзлері интонацияны күшейтип, тәсіршендікті асыра алған.

б) Феил мәнісиндегі эпифоралар:
Хәр жазған хатыңда ышқың **келеді**,
Оқып түөспей-ақ ушқым **келеді**.
Жүрегине барып түскім **келеді**,
Саған асығаман нәзілім дилбар (1.40).

Узақ кетсем көзлеріңді **сағындым**,
Балам деген сөзлеріңді **сағындым**,
Машақатқа төзгениңді **сағындым**,
Мұхаббатым мәңгілік, туұылған жерім (1.81).

Феил сөз шақабы қолланылуы өрісі бойынша белсенді есапланады. Биз буны келтирилген мысаллардағы *келеді* хәм *сағындым* сөзлері арқалы көріуимізге болады хәм бул сөзлер қосықтың бәрше қатарларында тәжірибелініп халатта қолланылған. Буннан басқа да рәуиш, алмасық, келбетлік сөз шақабы да шайыр поэзиясында эпифора жасап келип, қосық қатарларының тәсіршендігін арттырған:

в) Рәуиш мәнісиндегі эпифоралар:
Ана болса дәрәя ағар **усылай**,
Ана болса самал шабар **усылай**.
Ана болса өмір бәлент шыңларға,
Қыран яңлы қанат қағар **усылай!** (1.30).

Бул мысалда *усы* алмасық сөзі рәуиш жасаушы – *лай* аффиксин қабыл етип дәренді сөз сыпатында тәжірибелініп

с) Алмасық мәнісиндегі эпифоралар:
Жаслықта жеттің де **сен маған**,
Сырласлық еттің де **сен маған**,
Өкпелеп кеттің бе **сен маған**,
Мұхаббат? (5.141).

Келтирилген қосық қатарларында *сен* хәм *маған* бетлік алмасықлары избе-из қатар тәжірибелініп келген болса, ал сорау алмасығы *ким* сөзі арқалы тәжірибелініп келип, мазмұнды еле де байытқан:

Бармай кетсем сендей болып жоқлар **ким?**
Бара қойсам, сендей болып бөклар **ким?** (2.87).

д) Келбетлік мәнісиндегі эпифоралар:

К.Рахманов поэзиясын анализлеп қарасақ көркем тәжірибелініп хызметінде келген келбетлік сөз шақабы санаулы. Басқа шайырларда келбетліклер көркем анықлауыш, көркем келбетлік жасап келиуде өнімлі қолланған, ал К.Рахмановта келбетліклер көркем

тәкирар жасаўда өнимсиз қолланған:

Биреўлерге сөз **залым**,

Биреўлерге көз **залым** (2.62).

Келтирилген қосықта *залым* түбир халында тәкирар келсе:

Жарқырайжақ куяш таңға **ғәрезли**,

Соғып турған жүрек қанға **ғәрезли**,

Пүткил инсаният нанға **ғәрезли**,

Айтылажақ оқ та жанға **ғәрезли** (5.189).

Бул қосық қатарларында сөз жасушы аффиксти қабыл етип, дөренди келбетлик сыпатында қолланған.

Мәнили сөз шақаплары менен қатар көмекши сөзлер де шайыр қосықтарында көркем тәкирар пайда ете алған. Әсиресе, тиркеуиш, дәнекер хәм жанапайлар қосық қатарларының соңында қайталанып келип, көркемлик берип қоймастан, тәсиршеңлик сезимлерин образлы түрде бере алған. Мәселен, тиркеуиш мәнисиндеги эпифоралар атауыш фейиллерге жалғанып келип тәкирарланған:

Алдайды басқаны жасатыў **ушын**,

Алдайды басқаға тас атыў **ушын**,

Өлимге өмирди асатыў **ушын**,

Өзин өзи алдап жасайды адам (1.112).

Дәнекер мәнисиндеги эпифоралар болса, қосық қатарларының хәр бириниң соңында келип, қарсыласлық мәниде тәкирар қолланған:

Көзінде емес ол, **бирақ**,

Сөзінде емес ол, **бирақ**,

Өзінде емес ол, **бирақ**,

Бир гөззаллық бар сенде (2.159).

Жанапайлар тийкарынан гәпке ямаса гәптеги сөзге қосымша мәни жүклейтуғын болғанлықтан шайыр қосықтарында эмоционал тәсиршеңлик бериў максетинде тәкирар мәнисинде пайдаланылған:

Аўыл деген жайсаң **ғой**,

Кең жағалы сеңсең **ғой**.

Сен бәрине байсаң **ғой**,

Сен бәрине кеңсең **ғой** (2.206).

Келтирилген мысаллардан көринип турғанындай К.Рахманов тәкирардың эпифора түринен орынлы хәм дурыс пайдаланған. Лекин, барлық сөз шақаплары да тәкирар жасап келмеген. Көбирек көркем тәкирар мәнисинде келген атлық хәм фейил сөз шақабы болса, ал санлық сөз шақабы эпифора сыпатында тәкирар жасап келмеген.

Қулласы, К.Рахманов поэзиясында көркем тәкирардың эпифора түри көптеп қолланған болып, хәр биринде белгили бир стиллик ұазыйпаны атқарған. Қатар соңында келип интонацияны күшейттирген.

Шайыр қосықтарындағы қатарлардың логикалық жақтан өз ара байланысы, айрым сөз – пикирлердин ажыратылып берилиўи арқалы айрықша тәсиршеңликке ерисиледи. К.Рахманов қосықтарында көркем сөз тәкирарлары өзине тән стилистикалық мәни аңлатыў ушын хызмет қылған. Себеби, хәр бир қосықта қолланылған көркем тәкирар сөз жеке халда қолланғанына салыстырғанда мәни көлеми кеңирек болады, қосымша стилистикалық мәни оттенкаларына да ийе болады.

Әдебиятлар

1. Абдиназимов Ш.Н. Лингвопоэтика. – Нөкис: 2019.
2. Адабиётшунослик терминлари луғати. Тузувчилар: Ҳ.Ҳомидий, Ш.Абдуллаева, С.Иброхимова. –Т.: «Ўқитувчи»,1979.
3. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.
4. Бобоев Т., Бобоева З. Бадий санъатлар. -Т.: ТДПУ, 2001.
5. Ҳожиахмедов А. Мумтоз бадийат малохати. – Т.: «Шарқ», 1999.
6. Қарлыбаева Г. Әжинияз шығармалары тилиниң семантика-стилистикалық өзгешеликтери. -Н.: 2017.
7. Рахманов К. «Арғымағым». –Нөкис: «Авангард»,2022.
8. Рахманов К. «Гүзги мухаббат». –Нөкис: «Авангард», 2022.
9. Лапасов Ж. Бадий матн ва лисоний таҳлил. – Т.: «Ўқитувчи», 1995.
10. Хайдаров А. Бадий тасвирнинг фоностилистик воситалари: Филол.фанлари номзоди...дисс.автореф. –Т.: 2008.
11. Бекбергенов А. Пахратдинов Қ. Тил билими терминтери сөзлиги. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1997.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада такрорнинг бир тури – эпифоранинг тилшунослик ва бадий адабиётда қўлланилиши хусусиятлари ёритилади. Хусусан, шоир К.Рахманов асарларида эпифораларнинг турли қўлланилишларига оид мисоллар билан таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются особенности использования одного из видов повторов — эпифоры в лингвистике и художественной литературе. В частности, анализируются примеры использования эпифоры в песнях поэта К.Рахманова.

SUMMARY. This article examines the features of using one type of repetition—epiphora—in linguistics and artistic literature. Specifically, examples of the use of epiphoras in the songs of poet K. Rakhmanov are analyzed.

SAYLAWBAY JUMAĞULOV SHĠARMALARĠNDA QOLLANĠLGAN FOLKLORLĠQ OBRAZLAR

R.Qudiyarova – *assistent oqitwshi*

Ājiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: yumor, folklor, motiv, ideya, obraz, konflikt.

Ключевые слова: юмор, фольклор, мотив, идея, образ, конфликт.

Key words: humor, folklore, motive, idea, image, conflict.

Saylawbay Jumağulovtń dóretiwshiligi óziniń ráń-báreńligi menen ajralıp turadı. Jazıwshı óz shıǵarmaları menen xalqımızdń kewlinen bekkem orın iyelegen.

Sebebi, onń shıǵarmaları kórkemlik jaqtan joqarı dárejede jazılǵan. Olarda hár qıylı kórkem súwretlew quralları, folklorlıq obrazlar, folklorlıq motivler, kóshpeli